

ОДНОС ЈУДЕЈСТВА И ХРИШЋАНСТВА У IV ВЕКУ – КАНОНСКО-ИСТОРИЈСКА ПРЕСПЕКТИВА⁴⁰

Ивица ЧАИРОВИЋ

Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Београд,
Република Србија

УВОД

Да би се један историјски феномен анализирао и објаснио потребно је да се стави у шири контекст и да се опсервира са више аспеката. У случају односа јудејства и Хришћанства у IV веку потребно је сагледати њихов самостални развој у ранијем периоду, од I до III века, и то у Римској империји, која је баштинила потпуно супротстављену теолошко-философску мисао и традицију. Дакле, неопходно је да се сагледа однос многобожачке власти према монотеистичким, али суштински различитим, религијама: јудејству и Хришћанству. После овог осврта, требало би да се анализира однос ове две једнобожачке религије у контексту јачања позиције Хришћанства у Римском царству. У овом раду методолошке претпоставке требало би да буду усмерене ка историјској и канонској перспективи односа јудејства и Хришћанства, са посебним освртом на најзначајније представнике римске власти и првојерараха Цркве, а затим и на каноне са сабора, који би помогли у коначном правилном закључку о односу Хришћанства и јудејства.

ОДНОС ЈУДЕЈСТВА И ХРИШЋАНСТВА СА РИМСКИМ ИМПЕРАТОРИМА У ПРВИМ ВЕКОВИМА ХРИСТОВЕ ЕРЕ

⁴⁰ Tento článok je výsledkom riešenia grantovej úlohy č. 1/2015 VGA Pravidlá I. všeobecného snemu (preklad a výklad) v rámci Vedeckej grantovej agentúry Pravoslávnej cirkvi na Slovensku. Článok bol prezentovaný v rámci medzinárodnej vedeckej konferencie *Kánonické dedičstvo I. všeobecného snemu* konanej 24. novembra 2015 v Prešove.

У *Делима апостолским* спомињу се намесници Феликс и Поркије Фест у контексту расправе Павла и Јевреја о његовом обраћењу Христу (Дела 24). Они су владали око 60. године, у периоду када је римски император био Нерон и прогонио хришћане. Иста римска власт је – са друге стране – својим безобзирним понашањем изазивала срцбу јудејског становништва.⁴¹ У том тешком тренутку, цар Нерон је опуномоћио генерала Веспасијана да поведе рат против Јевреја. Отпор Јевреја у Галилеји је био сломљен за месец и по дана. Године 67. цела Галилеја се поново нашла у рукама Римљана.⁴² Две године после тога Веспасијан постаје цар, а 70. године је Веспасијанов син Тит, на празник Пасхе ударио на Јерусалим и затворио град. У исто време устаници, уместо да се заједно супротставе Римљанима, отпочели су грађански рат. У налету Римљана изгорео је Јерусалимски храм, а вође устаника су доспели у заробљеништво и одведени у Рим ради тријумфалне параде.

Са падом Јерусалимског храма и самог града, Јудејство је изгубило свој видљиви центар. Последњи отпор Јудејаца угушен је 73. године, падом тврђаве Масаде. Тада је Јудеја одвојена од Сирије и учињена царском провинцијом, чији је гувернер резидирао у Кесарији. После великих прогона, јудејство је опстало захваљујући фарисејима и књижевницима.

Палестински Јевреји су око 132-135. г. још једном подигли устанак против римске власти (*други јудејски устанак*). Повод за устанак и велико огорчење код Јевреја дале су две наредбе императора Адријана (из 117. и

⁴¹ У томе се истицао прокуратор Гесије Флор, који је око 66. године опљачкао храмовну ризницу. Због овог чина Јевреји су презрели прокуратора и ишли су по Јерусалиму просећи новац за "сиромашног" намесника. Гесије Флор се на то разбеснео, те је дозволио својим војницима да пљачкају Јерусалим. Чак је захтевао да уведе своје трупе у Јерусалим свечано, уз поздраве Јевреја. Због понижења које су доживели Јевреји – којима је првосвештеник рекао да буду трпељиви – поздрављајући римске војнике који су улазили у Јерусалим, а ови им нису отпоздравили, дошло је до устанка исмејаних и преварених Јевреја. Римски намесник је тада морао да се повуче у Кесарију, а устаници су заузели читав град. Одушевљени овим успехом, многи Јевреји су пришли устаницима, иако су их првосвештеник и фарисеји упозоравали на могућу одмазду римске војске.

⁴² У самом Јерусалиму је дошло до поделе између устаника. Једну групу је водио Јован од Гисхале, а другу Симон бар Кохба. Ове стране су водиле сукоб, злостављајући уједно све оне који нису хтели да им приђу. Прва хришћанска општина у Јерусалиму није учествовала у овом устанку, биће да су се хришћани су се преселили у место Пелу, источно од Јерусалима.

138. године) о подизању Јупитеровог светилишта на месту рушевина Јерусалимског храма, као и о забрани обрезивања. Устанак је букнуо и врло брзо су ослобођени Јерусалим и цела Јудеја. Јудејски хришћани у Палестини нису могли одобрити месијанске претензије Бар Кохбе, вође устанка, тако да су многи од њих у то време мученички пострадали. Према *Апологији Јустина Философа*, ко се тада чак и нећкао да се одрекне Христа, као Месије, био је ухапшен, а многи су и мученички пострадали.⁴³

Римљани су поразили устанике и разорили цео Јерусалим, на чијем су рушевинама основана је римска колонија која је добила име Елија Капитолина (*Aelia Capitolina*). Такође је подигнут и Јупитеров храм. Јудејцима је било забрањено да уђу у овај нови град. Тек је у IV веку Јеврејима дозвољено да у дан жалости дођу у град и дођу до зида, који је остао од Иродовог храма како би на том месту произнели своје жалбене молитве Богу.

Многобројне жртве биле су инспирација живим Јеврејима да се надаље окупљају око Закона и тиме сачувају своју веру. Многи од њих сматрали су хришћане из јудејства, јудеохришћане, издајницама своје домовине, због неучествовања у устанцима. Зато су хришћани још у време устанака често били на мети Јевреја. После коначног пада Јерусалима и храма у II веку, Јевреји су наставили своје непријатељство према хришћанима тиме што су узимали учешће у гоњењима хришћана од стране многобожаца. Тацит је Јевреје описао као *вулгарне и сујеверне*, а други римски историчар Касије напоменуо је да су *Јевреји били повремено прогањани, али да су успели у томе да од римске власти добију дозволе да без забрана упражњавају свој Закон јер су они – практично – разликовали од целог човечанства по својим животним ставовима*.

Међу хришћанима се појавила једна група представника више класе римског друштва, који су Хришћанство површински прихватили и који су били усредсређени на осуду Јевреја. Тај елемент је у Цркву Христову донео још један антијеврејски елан, што је у II веку потпуно уништило ограничену популарност Јевреја међу владајућом римском класом. Римски војници били су упознати са свим јеврејским устанцима, тако да су

⁴³ *Сабрана дела Светог Јустина Философа*, Хришћанска мисао 2002, гл. X-XXX.

врло лако могли да – као хришћани – наставе да се обрачунавају са Јеврејима.

Крајем II и у III веку Јевреји и хришћани живели су заједно у великим римским градовима, владали су се по римским законима и подносили све консеквенце које су израстале из свог непоколебивог религијског става. Дакле, Римљани су одлучивали како да се опходе према верским заједницама, па су се тако односили и према хришћанима и Јеврејима, а то опхођење се умногоме разликовало од једне до друге верске заједнице.

ОДНОС ЈУДЕЈСТВА И ХРИШЋАНСТВА У IV ВЕКУ. ИСТОРИЈСКА ПЕРСПЕКТИВА.

Нема сумње да Јевреји нису подносили појаву хришћана у околини, а камоли њихову активност у граду, где су Јевреји већ имали одређени статус, али не постоје историјски извори, који потврђују да су Јевреји прогањали хришћане почетком IV века. Јевреји су – од хришћана – више мрзели оне римске незнабошце који су уништили Јерусалим или Храм, те прогањали Јевреје из њиховог светог града. Сведочанство да Јевреји нису непосредно учествовали у великим прогонима од II до почетка IV века налази се у *Acta Sanctorum*, тако да може да се закључи да су за мучења хришћана били одговорни искључиво пагани, Римљани, мада се кроз *Acta Sanctorum*, ипак, уочава неколико случајева јеврејске нетрпељивости и насилног понашања према хришћанима.⁴⁴ Велика нетрпељивост Јевреја према хришћанима описана у *Acta Sanctorum* налази се и у делима отаца IV века: светог Јована Златоуста, блаженог Јеронима, итд. Међутим, код Лактанција нема помена Јевреја, већ аутор у спису *Institutiones Divinae* казује да има намеру да напише једно дело о Јеврејима, али то дело – ако је икада и написано – није сачувано. Јевсевије Кесаријски у делима *Praeparatio Evangelica* и *Demonstratio Evangelica* 311. године описује супериорност Хришћанства у односу на све остале религије, а понајвише јудејство због

⁴⁴ У *Acta Sanctorum* за 7. март описана је прича о Василију, епископу у Херсону, који је био послат да мисионари међу незнабошцима у Палестини. Успех његових проповеди рабеснео је верске вође са тих простора тако да су они подбунили пагане да ухвате и мученички је пострадао. Cf. *Acta Sanctorum* quotquot toto urbe coluntur collegit Joan. Bollandus 53 vols. (Antwerp, 1643-1794; Paris, 1865 ff.).

личности Исуса Христа. Јевсевије оправдава оне Јевреје који су постали хришћани, а посебно истиче старозаветне Јевреје који су живели потпуно хришћански. Венанције Фортунат у свом *Житију Иларија Пиктавијског* показује да је он примењивао каноне који се односе на Јевреје, са сабора у Елвири (306) о чему ће бити посебно речи. Ово треба да буде истакнуто баш на овом месту, јер канони са шпанског сабора и аскета из Галије говоре исто о Јеврејима, а Иларије још и истиче да неће јести заједно са Јеврејима и јеретицима.

Милански едикт (313) донео је хришћанима другу реалност, те су сада они из катакомби изашли у јавност и несметано почели да граде храмове и богослужбена места. Уз то је цар Константин ограничио права Јевреја у Римској империји и 315. године донео едикт у коме пише да ће бити кажњен сваки Јеврејин који каменује или изрази бес према било коме који иступи из те опасне секте; а са друге стране, каже се да ће свако ко приђе тој секти сносити све законске последице.⁴⁵ Евидентно је да овај едикт има за циљ две ствари: прва је да Јевреје упозори да не одвраћају оне који желе да напусте јудејство и пређу у Хришћанство; а друго, едиктом се прети хришћанима да прелазе у јудејство. У едикту цар Константин дефинише јудејство као опасну секту, тако да може да се закључи да је управо он зачетник – каснијег – империјалног става који је пун аверзије и нетрпељивости према Јеврејима.

На Првом васељенском сабору (325) одлучено је да се у Цркви усагласи слављење Васкрса и јасно се одваја слављење овог хришћанског празника од јеврејског празника Песаха (Пасхе).⁴⁶

Констанцијев закон из 339. године показује јеврејску нетрпељивост

⁴⁵ "Laws of Constantine the Great, October 18, 315: Concerning Jews, Heaven-Worshippers, And Samaritans" from "Jews and Later Roman Law, 315–531 CE," Internet Jewish History Sourcebook, Fordham University, Paul Halsall, <http://www.fordham.edu/halsall/jewish/jews-romanlaw.html>.

⁴⁶ Поједине помесне Цркве усвојиле су праксу прослављања и празновања Васкрса 14. дана јеврејског месеца нисаана. На основу библијски познатих временских одредница о дану Христовог страдања и Васкрсења, одлуком Сабора је одређено да се Васкрс увек слави у недељу, после пролетње равнодневнице и пуног месеца, а посебно је истакнуто да то буде после јеврејске Пасхе. Учесници Првог васељенског сабора су се сложили да хришћани не треба да славе свој највећи празник заједно са онима који су узроковали патње и страдања Спаситеља, поред чињенице да се Васкрсење и десило у недељу – дан после јеврејске Пасхе.

према оним Јеврејима који су прешли у Хришћанство; тако да је Констанције забранио да Јевреји каменују оне који су из јудејства прешли у Хришћанство.⁴⁷ Тај обичај каменовања је био традиционалан за оне који су отпали од јудејства, а у прилог томе говори и библијско сведочанство о каменовању архиђаконa Стефана.

Рестриктиван став према Јеврејима имали су сви потоњи цареви, све до Јулијана Апостате које је 361. године дозволио да они обнове и поново изграде Јерусалимски храм, те је допустио да се Јевреји врате у Јерусалим и да се у оквиру јудејске заједнице успостави иста власт као и у I веку. Пошто Јулијан није дуго владао, чим су Јевреји почели да обнављају Јерусалимски храм морали су да стану са радовима. Јулијанов наследник на трону, Валентијан је – као хришћанин – укинуо Јулијанов закон и вратио старе законе који на Јевреје не гледају благонаклоно. Пошто су хришћани у доба Јулијана схватили која их опасност вреба од Јевреја, чим је Валентијан вратио старе законе који су штитили хришћане, почиње прогон Јевреја.

У доба цара Теодосија Великог у граду Калиникуму, хришћани су – предвођени својим епископом – спалили градску синагогу, што цар није подржао, већ је од епископа затражио да синагогу обнови и да се сви виновници овог немилог догађаја казне. У том периоду је настало писмо Амвросија Миланског цару Теодосију у коме он пише да је синагога *дом неверника и кућа безбоштва*. Амвросије је истакао да је закон о заштити синагога погрешан и штетан, те да неће причестити цара, све док такве законе не укине. Цар је то и учинио.

Историчари често – наглашавајући овај догађај – желе да покажу како је однос према Јеврејима у IV веку био веома лош, али је стање читавог друштва у поменутом периоду било веома комплексно. Ово питање захтева много више истраживања, самим тим што је чињеница да је 393. године цар Теодосије издао рескрипт у коме пише да јудејство ни једним законом није забрањена секта, те да се синагоге не смеју скрнавити и уништавати говори о односу римске власти, која је сада хришћанска, према Јеврејима. Овим рескриптом су Јеврејима дата овлашћења да се

⁴⁷ *Codex Theodosianus*, 16, 8, 1; 13/8/339.

слободно окупљају и несметано граде синагоге, а уз то су поновљене казне за све оне који крше овај рескрипт и уништавају синагоге.

Као што описује Теодосијево право, а у контексту уских веза које су биле уочљиве између локалних јеврејских и хришћанских заједница, веома је занимљиво како је опстала прича о Јеврејима као о вечитим кривцима. Такво мишљење међу римским грађанством, али и свим житељима Римске империје наметнуло је Свето Писмо, где се идеја о лошем понашању Јевреја уз њихов неуобичајен однос према свету и околини претворила о коначни анимозитет. Свето Писмо је било намењено хришћанима, и тада и убудуће, тако да су Јевреји морали да траже друге погодне текстове за богослужења и тумачења.

ОДНОС ЈУДЕЈСТВА И ХРИШЋАНСТВА ПОЧЕТКОМ IV ВЕКА. КАНОНСКА ПЕРСПЕКТИВА

Сабор у Елвири (306) у Шпанији одржан је у време великог гоњења од стране римског императора Гаја Аурелија Валерија Диоклецијана. У доба ових прогона познато је да је пострадало педесетак хришћана из Шпаније,⁴⁸ а најпознатији су били мученици из Сарагосе – њих осамнаест, а међу њима ђакон Винсент (Викентије). Поред градова у којима је било мучења хришћана (Кордоба, Калагурнис, Алкала де Хенарес, Мерида и Сарагоса), постоји и много других што се види из списка присутних епископа на сабору у Елвири.

Сабор у Елвири⁴⁹ је пружио потоњим генерацијама истраживача увид у организованост Цркве у Шпанији, а посебно су томе допринели канони,

⁴⁸ Flidner, G., "Das Weiterleben der Ataecina," *Theologische Studien und Kritiken*, CIV (1932), 111-130.

⁴⁹ На сабору је донет осамдесет и један канон, а постоји теза да је на њему донет двадесет и један канон, а да је осталих шездесет унето у каноне са овог сабора уствари, са осталих сабора који су одржани на Иберијском полуострву. Cf. Meigne, M. "Concile ou collection d'Elvire," *Revue d'histoire ecclésiastique* 70 (1975), 361-387. Ова теза захтева ширу анализу и постоје наговештаји да је реална, јер се неколико пута прескачу теме о којима су написани канони, односно тематика канона није систематизована. Потребно је извршити и стилску анализу језика канона како би се дошло до јединственог закључка о томе колико је канона заиста настало у Елвири 306. године.

донети на сабору.⁵⁰ Са друге стране, објављивањем канона пружена је могућност да се сагледају околности под којима су хришћани видели свој положај у Шпанији – како у верском, а оно и у социјалном контексту – у односу на Јевреје и незнабошце који су их окруживали.

Став тадашњих хришћана у Шпанији према паганству и приношењу жртава јасан је из првог канона којим се забрањује да се хришћанин, *онај који је крштен*, који је био да жртвоприноси у многобожачком храму причести – чак и на самрти. Други и трећи канон се односе на бивше свештенике државног култа у Римском Царству и каже да они – после крштења – не смеју да жртвоприносе (тада се неће причестити чак ни на самрти), али ни да присуствују жртвоприношењима (могу се причестити на смртном одру, само ако се покају). У шеснаестом канону први пут се помињу Јевреји и јеретици – којима није дозвољено да се жене са хришћанкама. Чак се наводи да ако родитељи младих хришћанки не забране венчање – биће одлучени од Причешћа на пет година. Четрдесет и девети канон говори да земљопоседници не смеју да летину – коју им је Бог дао – дају Јеврејима на благослов; ако ову наредбу прекрше *потпуно* се екскомуницирају. Наредни канон забрањује оним клирицима или лаицима који једу са Јеврејима да се причесте.

На Западу у IV веку нема ни једног записа који би потврдио саборску осуду Јевреја, а сабори у Африци и на Истоку империје улепшавају стварност, када говоре да су односи између Јевреја и хришћана бољи на Истоку, него што су на Западу. Читајући каноне може се закључити да је постојала пракса да се осуде личности иако нису јеретици, само због својих јудаистичких намера.

Када говоримо о помесним саборима на Истоку и на Западу, треба истаћи сабор у Арлу (314) који није донео ни један канон који се односио на Јевреје. Помесни сабори у Анкири (314) и Неокесарији (315), али и васељенски у Nikeји (325) – дакле, сабори на Истоку, такође не доносе ни један канон који би регулисао однос хришћана према Јеврејима. Тако, може да се закључи да на тим просторима није остварен посебан однос са Јеврејима, те због тога нису ни могли да буду донети канони са неким

⁵⁰ McKenna, S., *Paganism and Pagan Survivals in Spain: Up to the Fall of the Visigothic Kingdom*, Theophania Publishing, 2011, c. 4.

стриктним ставом о односу хришћана према Јеврејима или пак, да су хришћани имали за циљ да се прво хришћанска заједница очисти од свих паганских реликта и новоформираних гностичких кривоверја.

ЗАКЉУЧАК

У IV веку нису сви житељи Римске империје учествовали у сукобима између Јевреја и хришћана, јер је један број хришћана сматрао да Хришћанство није отишло даље од јудејства и по предању, и по обичајима. То су мислили християнизовани Јевреји и они хришћани који су из паганства ушли у Хришћанство и уз то донели различите источњачке, углавном – јудејске праксе. Многи епископи у IV веку – међу којима се истиче Јован Златоуст⁵¹ – веровали су да ће продубљивањем јаза између јудејства и Хришћанства раздвојити ове две религије, а самим тим ће и они који су гледали са стране на ове две религије јасно разликовати хришћане од Јевреја.

И поред свега реченог из речи светих Отаца и историчара из IV века, затим из канона са сабора, али и едиката и закона римских императора који су симпатисали Хришћанство више од осталих религија, однос према Јеврејима се мењао из године у годину, али је ипак задржан библијски однос хришћана и Јевреја, као оних који су распели хришћанског Господа и Месију.

Spisak literature

⁵¹ Јован Златоуст је из Антиохије, где су вековима живели и Јевреји и хришћани имао јасно формиран став о односу ове две верске заједнице, те је због тога упозоравао оне хришћане који су присуствовали јеврејским фестивалима и скуповима у синагогама, да то више никада не чине. За њега је синагога била место где се окупљају криминалци, лопови и наследници демона, а Јевреји су служили демону обредом пуним нечистоте и разбојништава. Апологетски спис *Против Јудеја и Јелина да је Христос Бог* (PG 48, 813-838) настао је у доба Јовановог ђаконства (Сократ, *Црквена историја* VI, 3). Cf. Атанасије Јевтић, *Патрологија*, друга свеска - Источни оци и писци 4. и 5. века од Никеје до Халкидона, 325-451, Београд, 1984.

- ΑΤΑΝΑΣΙЈЕ (ЈЕВТИЋ). 1984. *Патрологија* (4–5. век). Књ. 2. Београд : Богословски факултет, 1984.
- BOLLANDUS, Joan. 1865. *Acta Sanctorum quotquot toto urbe coluntur collegit Joan. Bollandus 53 vols.* Antwerp, 1643-1794 - Paris, 1865 ff.).
- FLIEDNER, G. 1932. "Das Weiterleben der Ataecina," In: *Theologische Studien und Kritiken*. Vol. 104. Leipzig, 1932, c. 111-130.
- McKENNA, S. 2011. *Paganism and Pagan Survivals in Spain: Up to the Fall of the Visigothic Kingdom*. Calgary : Theophania Publishing, 2011. 128c. ISBN 9781770831827.
- MIGNE, J.-P. 1862. *Patrologiae Graecae Cursus Completus*. Tomus XLVII. Του εν αγίοις πατρός ημών Ιωάννου, αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, του Χρυσοστόμου, τα ευρισκόμενα πάντα. Paris, 1862. 1138c.

RELATION OF JUDAISM AND CHRISTIANITY IN 4th CENTURY - CANONICAL-HISTORICAL VIEW

Ивица ЧАИРОВИЋ, Православни богословски факултет, Универзитет у
Београду, Мије Ковачевић 11-б, 11000 Београд, Republic Serbia,
icairovic@bfspc.bg.ac.rs

Abstract

In the case of relations of Christianity and Judaism in the 4th century it is necessary to review their independent development in the past, from the 1st to the 3rd century, in the polytheistic Roman Empire, which inherited a completely opposing theological and philosophical thought and tradition. After this overview, you should analyze the relationship of these two monotheistic religions in the context of strengthening the position of Christianity in the Roman Empire. In this paper, the methodological assumptions should be directed to the historical and canonical perspective in relations between Judaism and Christianity, with a special focus on the most important representatives of the Roman emperors and bishops of the Church, and then to the canons of the Councils, which would help in the final proper conclusion about the relationship of Christianity and Judaism. In those analyzes it will be examine Code of Constantine the Great, Theodosius the Great, and also sermons of St. John Chrysostom and canons from the councils of Elvira (306), Arles (314), Ancyra (314), Neocaesarea (315), and Nicaea (325) that were the main councils in the beginning of the 4th century, and age of Constantine the Great.

Key words

Christianity, Judaism, Constantine the Great, Council of Elvira (306), First Ecumenical Council